

Universiteit
Leiden
The Netherlands

In de Ban van Tolkien: Geloof en Geloven in Tolkien-spiritualiteit

Davidsen, M.A.

Citation

Davidsen, M. A. (2015). In de Ban van Tolkien: Geloof en Geloven in Tolkien-spiritualiteit. *Religie En Samenleving*, 10(3), 213-234. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/46024>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/46024>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

In de Ban van Tolkien: Geloof en Geloven in Tolkien-spiritualiteit¹

Markus Altena Davidsen | Pre-print October 2015

This is a pre-print version. The Version of Record of this article was published December 2016 as: Davidsen, Markus Altena (2016), “In de Ban van Tolkien: Geloof en Geloven in Tolkien-spiritualiteit”, *Religie & Samenleving* 10(3), 213-234.

//213//

Summary

This article discusses how ‘believing’ works in Tolkien spirituality, a fiction-based religious milieu that uses J. R. R. Tolkien’s narratives, in particular The Lord of the Rings and The Silmarillion, as authoritative texts. Members of this milieu engage in rituals communication with the supernatural beings from Tolkien’s universe, including the elves and the Valar (gods). After presenting the history of Tolkien spirituality and describing the main groups, I develop a model for analysing religious rationalisation. By this term I refer to the process through which theology is developed within religious traditions as a second-order reflection on ritual practices and authoritative narratives. I demonstrate that contrary to what one might expect the strategies of religious rationalisation in Tolkien spirituality are not that different from what we see in other new religions. While one might think that members of fiction-based religions (can) believe only in a cautious and playful manner, practitioners of Tolkien spirituality in fact tend to believe literally and to legitimise their beliefs with supposed proof. It is striking, however, that they tend to believe in a ‘cosmological’ rather than in a ‘historical’ mode, i.e. they believe in the existence of the Valar as spiritual beings, but not in the historical factuality of Tolkien’s narratives. In this sense, Tolkien spirituality may be a good illustration of a broader ‘dehistoricising turn’ in contemporary religion. The development of reflective beliefs in Tolkien spirituality is further shown to be governed by three principles that together seek to reduce tension between conflicting ideas within the tradition and to strike a balance between fabulousness and plausibility. It is suggested that these three principles of belief elaboration govern religious rationalisation also in other religious traditions, at least in traditions with a low level of institutionalisation.

Inleiding

J. R. R. Tolkiens *In de ban van de ring* (Engels: *The Lord of the Rings*; 1954-55) is een van de meest geliefde en gelezen romans ooit. Met ca. 150 miljoen verkochte exemplaren staat hij derde op Wikipedia's lijst van *best-sellers* te allen tijde, alleen overtroffen door Miguel de Cervantes' *Don Quichot* (ca. 340 miljoen) en Charles Dickens' *In Londen en Parijs, of De Geschiedenis van Twee Steden* (Engels: *A Tale of Two Cities*; ca. 200 miljoen).² Buiten de Engelstalige wereld zijn Tolkiens boeken waarschijnlijk nergens zo warm ontvangen als in Nederland. Minder dan twee maanden na de publicatie van *De Reisgenoten* (Engels: *The Fellowship of the Ring*), het eerste luik van *In de ban van de ring*, verscheen de eerste Nederlandse recensie, waarin Guus Sötemann het boek prees als een "een fantastisch epos" (Van Rossenberg 1992, 15). De eerste vertaling van *In de ban van de ring* was de Nederlandse, die in 1956-58 werd gepubliceerd door Het Spectrum, maar de boeken waren erg duur, en pas met de Engelse en Nederlandse paperbackedities van eind jaren '60 vond *In de ban van de ring* een breed publiek.

Ondanks Tolkiens rooms-katholieke geloof en zijn conservatieve houding groeide *In de ban van de ring* uit tot een soort bijbel van de tegencultuur in de jaren '60 en '70. Warren Hinckle (1967, 25) verklaarde in 1967 *In de ban van de ring* "the absolute favorite book of every hippie" en in Nederland stichtte in 1969 een groep voormalige leden van de Amsterdamse provobeweging De Hobbitstee in het Drentse Wapserveen, een commune vernoemd naar het thuisdorp Hobbitton van de hobbits Bilbo en Frodo. De Hobbitstee was een van de eerste en meest invloedrijke communes in Nederland en nam met de publicatie van *De Drentse waterman: Kommunikatieblad voor alternatieve levenswijzen* een centrale plaats in in het opduikende New Age-circuit (Meijering, Van Hoven & Huigen 2007, 361).³ Volgens Jeroen de Kloet en Giseline Kuipers laat De Hobbitstee zien hoe "Tolkien's works were incorporated into the [...] New Age subculture" (2007, 303). Dit klopt, maar we kunnen tegelijkertijd vaststellen dat de invloed van Tolkien op De Hobbitstee beperkt was. Het is opmerkelijk dat de eerste uitgave van *De Drentse waterman* vol staat met artikelen over yoga, astrologie en het immanente goddelijke, terwijl hij slechts één verwijzing naar Tolkien bevat – in een artikel over de oprichting van de commune vier jaar eerder (*De Drentse waterman* 1973). We kunnen concluderen dat de bewoners van De Hobbitstee geïnteresseerd waren in zowel Tolkien als in alternatieve spiritualiteit, maar dat ze er niet naar streefden de twee dingen met elkaar te integreren. Het is mogelijk dat de oorspronkelijke leden experimenteerden met rituelen geïnspireerd door Tolkiens boeken of //215// dat ze LSD-trips ondernamen naar Midden-aarde, zoals Amerikaanse hippies dat deden (Walmsley 1984, 75; Ratliff & Flinn 1968, 144), maar ze probeerden geenszins een nieuwe religieuze beweging te bouwen op basis van *In de ban van de ring*.

Nieuwe religieuze bewegingen die Tolkiens boeken beschouwen als gezaghebbende religieuze teksten bestaan echter wel degelijk. Vooral in Amerika zijn uit de tegenculturele fascinatie met Tolkien en spiritualiteit een handvol groepen ontstaan die religieuze rituelen uitvoeren waarmee ze menen in contact te komen met de bovenmenselijke wezens uit Tolkiens verhalen. Ik duid de praktijk van deze groepen, waarvan de meesten voornamelijk actief zijn op Internet, aan als ‘Tolkien-spiritualiteit’. Tolkien-spiritualiteit komt voor in meerdere vormen. Sommige groepen vereren wezens uit Tolkiens kosmologie: de scheppergod Eru, de demiurgische valar, en soms ook de elfen. In andere groepen staat de voorstelling centraal dat de leden zelf elfen zijn. De meest voorkomende rituelen in Tolkien-spiritualiteit zijn visualiseringsrituelen waar de beoefenaars naar een andere, spirituele wereld reizen om daar de valar en elfen te ontmoeten. Ik weet van geen strikt Nederlandse groepen die gewijd zijn aan Tolkien-spiritualiteit, maar de Engelstalige groepen online hebben enkele Nederlandse leden.

In dit artikel analyseer ik het geloof – of ‘het geloven’ – van de beoefenaars van Tolkien-spiritualiteit. Ik ben hierbij minder geïnteresseerd in *wat* de beoefenaars geloven, en meer in de vraag *hoe* ze geloven. Deze vraag is extra relevant omdat Tolkien-spiritualiteit behoort tot een bijzondere subcategorie van religie, die ik *fiction-based religion* noem. Het bijzondere aan deze vorm van religie is dat zijn gezaghebbende verhalen – verhalen zoals *In de ban van de ring* – gezien worden als fictie, door hun auteurs en menig lezer. Dit staat in contrast tot religies zoals het christendom en het boeddhisme wier gezaghebbende verhalen – denk aan de evangeliën of de Buddha-legende – beweren waar gebeurd en niet-fictief te zijn.⁴ Je zou kunnen denken dat het verschil in textuele grondslag tussen conventionele religies en *fiction-based religions* gepaard ging met verschillende manieren van geloven: dat religies gebaseerd op teksten die hun eigen waarachtigheid benadrukken gekenmerkt zijn door letterlijk geloof, en dat religies gebaseerd op fictie gekenmerkt zijn door een speelse, onzekere of voorzichtige manier van geloven. Zoals dit artikel laat zien ondersteunt de casus Tolkien-spiritualiteit echter *niet* deze these. Het is daarentegen opvallend dat aanhangers van Tolkien-spiritualiteit over het algemeen letterlijk geloven in het bestaan van de bovennatuurlijke wezens uit Tolkiens kosmologie, en dat ze hun eigen ervaringen en Tolkiens teksten zien als bewijs voor de waarheid van hun geloofsvoorstellingen.

//216// Ik presenteer in dit artikel een theoretisch model voor het analyseren van de ‘geloofsdynamieken’ in religieuze tradities. Dit model is voornamelijk ontworpen om licht te werpen op processen van ‘religieuze reflectie’, dus processen waardoor geloofsvoorstellingen van de tweede orde worden ontwikkeld als systematische reflecties op de rituele praktijken en gezaghebbende verhalen van een traditie.⁵ Voordat ik het model introduceer is het gunstig om de lezer wat grondiger te introduceren tot het spirituele Tolkien-milieu. Dit zal worden gedaan in de vorm van een historische schets van Tolkien-spiritualiteit van de jaren ’70 tot heden. Ik trek

hiervoor op mijn proefschrift over Tolkien-spiritualiteit (Davidsen 2014; zie ook Davidsen 2012). Mijn analyse is gebaseerd op zestien diepte-interviews, intensief en langdurig contact met een handvol kerninformanten, de homepages van tientallen groepen en individuen, gepubliceerde teksten van aanhangers van Tolkien-spiritualiteit, handleidingen voor de uitvoering van rituelen en geluidsopnames van Skype-rituelen.⁶

Tolkien-spiritualiteit: een historische schets

Spiritualiteit gebaseerd op In de ban van de ring

In de ban van de ring gaat over de strijd tussen de Vrije Volkeren van Midden-aarde en de demonische Sauron die niet kan worden verslagen door militaire macht en pas wordt bedwongen als het de twee onaanzienlijke hobbits, Frodo en Sam, lukt om de Ene Ring voor altijd te vernietigen door hem in de Doemspleet te gooien. Christelijke vertolkers hebben met goede reden benadrukt dat *In de ban van de ring* een gelijkenis is op de strijd tussen Goed en Kwaad (zie bijvoorbeeld Kerry 2011). Tegelijkertijd neemt Tolkien de lezer mee naar een avontuurlijke wereld die eerder heidens overkomt dan christelijk. *In de ban van de ring* bezingt het pre-industriële leven – de ongetemde natuur en de plezier van teelt en ambacht – en de wereld zit vol met elementen uit de Keltische en Germaanse mythologie, zoals elfen, dwergen en tovenaars. Dankzij deze trekken werd *In de ban van de ring* voornamelijk lektuur in de opkomende neopaganistische beweging in de jaren '70. Graham Harvey, een van de belangrijkste onderzoekers van het neopaganisme, merkt op dat neopaganisten tot op de dag vandaag typisch naar “Tolkien’s *Lord of the Rings* and other Fantasy writings” verwijzen als je ze vraagt welke teksten hun paganistische wereldbeeld het meeste hebben beïnvloed (2007, 176). Ze verwijzen eerder naar fantasy dan naar “how to do it” handboeken die het geloof en de rituelen van het neopaganisme uitleggen.

//217// Zeker één groep uit de jaren '60 las *In de ban van de ring* als oude geschiedenis en hoopte Minas Tirith te kunnen opgraven in de Amerikaanse Mojave-woestijn (Ellwood 2002, 133). De meeste hippies en paganisten beschouwden Tolkiens verhaal echter als openbaring noch geschiedschrijving, hoewel ze ook weigerden om *In de ban van de ring* als pure fictie af te schrijven. Als middenpositie opperden ze dat het verhaal weliswaar aan de oppervlakte fictie is, maar dat het op een dieper niveau verwijst naar spirituele waarheden. Een goed voorbeeld van dit standpunt vinden we bij Mellie Uyldert, de Nederlandse astrologe en genezeres die in 1974 het boek *Symboliek van In de ban van de ring* publiceerde. In de inleiding schrijft ze:

Op elk plan en niveau is dit boek [*In de ban van de ring*] *waarheid*: het verhaalt de geschiedenis, zowel van de mens als van de mensheid, van de oertijd af, als van Atlantis en West-Europa. En

het doorlicht het heden, onze tijd, de twintigste eeuw onzer jaartelling, zodat wij begrijpen waar wij aan deelnemen! Het schenkt ons inzicht en raad, moed en kracht (Uyldert 1974, 7; originele emfase).

Dit is heel krachtig geformuleerd, maar door het boek heen is Uyldert iets voorzichtiger. Ze stelt niet *In de ban van de ring* gelijk aan zuivere geschiedschrijving, maar beweert wel dat het boek verwijst naar werkelijke gebeurtenissen, zoals het val van Atlantis. Op vergelijkbare wijze stelt ze niet dat de personages uit het verhaal echt hebben bestaan, maar vat ze die op manifestaties van Jungiaanse archetypes.⁷

Spiritualiteit gebaseerd op De Silmarillion

Tolkien overleed in 1973, maar in 1977 verscheen onder de titel *De Silmarillion* (Engels: *The Silmarillion*) een verzameling van zijn mythologische achtergrondverhalen onder redactie van zijn zoon Christopher Tolkien. Waar *De hobbit* en *In de ban van de ring* vanuit het oogpunt van hobbits en mensen worden verteld, geeft *De Silmarillion* de geschiedenis van de wereld weer vanuit het perspectief van de elfen. Het boek begint in oudtestamentische stijl met de schepping van de wereld *ex nihilo* door de oppergod Eru (De Ene) of Ilúvatar (Vader van Allen). De ainur, een groep engelachtige wezens, helpen Eru met de schepping, en een deel van hen kiezen ervoor om geïncarneerd te worden om Eä (de Wereld) te regeren in de naam van Eru. De geïncarneerde ainur geven Arda (de Aarde) vorm en onderrichten de Quendi (elfen) en de mensen. De veertien machtigste demiurgen zijn de valar; de minder machtigen worden aangeduid als de maiar. In *De Silmarillion* leren we verder dat de tovenaars Gandalf, een belangrijk karakter in *In de ban van de ring*, tot de klasse van de //218// maiar behoort. Ook wordt het duidelijk dat Elbereth, de belangrijkste godheid in de religie van de elfen in *In de ban van de ring*, de koningin is van de valar. De eerste, mythische delen van *De Silmarillion* berichten over de daden van de valar in de oertijd, maar later krijgt het verhaal het karakter van legende en lezen we over de cultuur, migraties en oorlogen van de elfen, totdat we aankomen bij de gebeurtenissen van *In de ban van de ring*.

De publicatie van *De Silmarillion* leidde tot de opkomst van robuuste groepen die elementen van Tolkiens kosmologie integreerden in hun dagelijkse ritueelpraktijk. De grootste van deze nieuwe groepen is het *Tribunal of the Sidhe*. Deze neopaganistische groep werd opgericht aan de Amerikaanse Westkust in 1984 en synthetiseert Tolkiens kosmologie met Keltische mythologie, Wicca en godinnenverering geïnspireerd door Robert Graves' *The White Goddess*. Een deel van de rituelen van de groep richt zich op de valar, onder wie de vruchtbaarheidsvalië Yavanna.⁸ Leden van het Tribunal zeggen verder wisselkinderen (*Changelings*) te zijn en bedoelen daarmee dat ze elfen (of andere wezens) zijn die thuishoren in

een andere wereld, maar in dit leven per abuis geïncarneerd zijn in een menselijk lichaam. Vandaag de dag heeft het Tribunal ongeveer 150 leden, hieronder veel uit de tweede generatie.⁹

Al voor de publicatie van *De Silmarillion* was een beweging van zelfgeïdentificeerde ‘ontwaakte elfen’ (*awakened Elves*) ontstaan wiens gedachtegoed lijkt op dat van het *Tribunal of the Sidhe*. De beweging begon rond 1970 toen een groep Amerikaanse magiërs naar eigen zeggen de opdracht kreeg van een ouijabordgeest om zichzelf de Elf Queen’s Daughters te noemen. De leden deden aan magie en godinnenverering en herkenden zichzelf daarom in de elfen uit *In de ban van de ring*, van wie sommigen magische krachten bezitten en wiens religie draait om de vrouwelijke godheid Elbereth. Na de sessie met het ouijabord begonnen de leden elkaar aan te duiden als elfen, en gingen ze de Godin vereren onder de namen Elbereth en Varda, de namen van de elfengodin in Tolkiens twee elfentalen. De oorspronkelijke leden van de Elf Queen’s Daughters vertelden Margot Adler (1986, 319) dat hun zelfidentificatie als elfen was bedoeld als een grap, maar ze inspireerden niettemin anderen om verder te gaan en serieus te beweren dat ze elfengenen of een elfenziel bezaten. *De Silmarillion* in 1977 gaf een nieuw impuls aan de elfenbeweging en sommige zelfgeïdentificeerde elfen gingen experimenteren met rituelen gericht op de valar. Dit was de situatie tot de opkomst in de jaren ‘90 van de bredere Otherkin-beweging waarvan de leden allerlei niet-menselijke identiteiten aannemen (naast elfen, bijvoorbeeld ook draken, wolven en vampiers; cf. Laycock 2012). De Otherkin halen een deel van hun inspiratie uit fictie, //219// bijvoorbeeld uit de vampierboeken van Anne Rice, maar ze ontkennen dit in alle toonaarden.

Onder invloed van de fictiedissociatieve houding van de Otherkin gingen ook de zelfgeïdentificeerde elfen zich steeds meer distantiëren van Tolkiens boeken, hun eigen belangrijkste fictieve bron van inspiratie. Tegenwoordig benadrukken de meeste elfen dat de basis van hun beweging in voorchristelijke mythologie en folklore ligt, en niet in fantasy. Zardoa Love en Silver Flame, tezamen de Silver Elves, zijn de meest prominente intellectuelen van de elfenbeweging, en hun *Magical Elven Love Letters*, die sinds de vroege jaren ’80 met regelmaat zijn verschenen, hebben de beweging van samenhang en richting voorzien.¹⁰

Tolkien-spiritualiteit in de 21ste eeuw

In 2001, 2002 en 2003 beleefden de drie delen van Peter Jacksons succesvolle filmadaptatie van *In de ban van de ring* hun première in de bioscoop, en in de volgende jaren kwamen een groot aantal groepen op online, voornamelijk op Yahoo! Groups en ProBoards, die spirituele inspiratie putten uit Tolkiens boeken en Jacksons films. De meesten van deze groepen hielden zich bezig met een van twee nieuwe vormen van Tolkien-spiritualiteit: Midden-aardepaganisme en Legendarium-reconstructionisme. Midden-aardepaganisten halen de meeste van hun inspiratie uit Jacksons films en beschouwen deze als even gezaghebbend als Tolkiens boeken. Omdat de valar

geen rol spelen in de films, richten Midden-aardepaganisten hun rituelen op de karakters uit de films – voornamelijk de tovenaars Gandalf en de elfenkoningin Galadriel, maar ook Arwen en Aragorn, en zelfs Frodo en Éowyn. Het doel van deze groepen was nooit het ontwikkelen van een op zichzelf staande religieuze traditie, maar het opzetten van een spirituele ‘pad’ dat paganisten kunnen gebruiken in combinatie met andere, meer gevestigde, tradities.¹¹

Een aantal onlinegroepen, waaronder Tië eldaliéva (Het Elfenpad; opgericht 2005) en Ilsaluntë Valion (Het Zilverchip van de Valar; opgericht 2007), behoren tot de categorie van Legendarium-reconstructionisme.¹² De spiritualiteit van deze groepen staat in fel contrast tot Midden-aardepaganisme op twee punten. Ten eerste erkennen Tië eldaliéva en Ilsaluntë Valion niet Jacksons films als hebbende spirituele betekenis, maar gaan ze uit van *In de ban van de ring*, *De Silmarillion* en Tolkiens overige, minder bekende geschriften.¹³ Ten tweede staan Tolkiens teksten in Legendarium-reconstructionisme centraler dan in elk ander vorm van Tolkien-spiritualiteit. Waar Middenaarde-paganisten, het Tribunal of the Sidhe en al de andere groepen die in het bovenstaande zijn besproken Tolkien-materiaal integreren in een breder //220// (typisch neopaganistische) kader, baseren Tië eldaliéva en Ilsaluntë Valion hun spirituele praktijk uitsluitend op Tolkiens literaire mythologie, die ze in navolging van Tolkien zijn ‘Legendarium’ noemen. De ambitie is om een volwaardige en zelfstandige traditie te bouwen door de verspreide informatie over de Valar en de Quendi (de elfen) in Tolkiens teksten te systematiseren en door ‘Tolkien-trouwe’ toevoegingen te maken waar er gaten zijn in het materiaal. Ik duid deze vorm van Tolkien-spiritualiteit aan als Legendarium-reconstructionisme omdat zij de benadering weerspiegelt van zogenaamde *Reconstructionist Pagans* die een bepaalde voorchristelijke mythologie (bijvoorbeeld de Keltische of Griekse) nemen als de exclusieve basis voor hun hedendaagse spiritualiteit.¹⁴

Een model voor de analyse van geloofsdynamieken in religieuze tradities

Om geloof en geloven in Tolkien-spiritualiteit te kunnen analyseren heb ik in mijn proefschrift (Davidsen 2014) een gedetailleerd model geconstrueerd van wat ik de ‘geloofsdynamieken’ in religieuze tradities noem. Met dit model is het mogelijk om op systematische wijze religieuze reflecties op een *semiotisch* niveau te analyseren; het abstraheert hierbij de betekenisprocessen van de sociale en psychologische context waarin ze zich afspelen. Het model is geïnspireerd door onder andere Clifford Geertz’ benadering van religie als een semiotisch systeem (1966), Tanya Luhrmanns analyse van rationaliseringsprocessen onder hedendaagse magiërs (1989), Roy Rappaports theorie van religieuze tradities als adaptieve systemen (1999) en Leon Festingers theorie van cognitieve dissonantie (1957). Het is nodig om de hoofdlijnen van dit wat technische model eerst uiteen te zetten, voordat ik kan overgaan tot de analyse van het materiaal.

Een fundamenteel aspect van mijn model is het onderscheid tussen twee componenten van religie die alle religieuze tradities bevatten. Ik noem ze ‘elementaire religie’ (*elemental religion*) en ‘reflexieve religie’ (*rationalised religion*). Onder de noemer elementaire religie versta ik (1) religieuze praktijken, vooral rituelen, die het bestaan van bovennatuurlijke wezens veronderstellen; (2) de assumpties (of geloofsvoorstellingen van de eerste orde) die deze praktijken onderbouwen; en (3) de ervaringen die door deze praktijken worden teweeggebracht. De elementaire religie binnen Tolkien-spiritualiteit bestaat derhalve uit drie onderdelen. Ten eerste rituelen waarin Eru, de valar en de elfen worden aangeroepen als wezens die simpelweg in letterlijke zin bestaan. //221// Ten tweede de geloofsvoorstellingen die deze rituele praktijken onderbouwen, namelijk de voorstellingen dat Eru, de valar en de elfen echte wezens zijn, dat ze thuis horen in een andere, spirituele wereld, en dat men contact met ze kan leggen in rituelen. Het derde onderdeel van de elementaire religie in Tolkien-spiritualiteit is de ervaring van contact met een andere wereld die de rituelen teweegbrengen.¹⁵ In conventionele religies ondersteunen religieuze verhalen (mythen en legenden) de geloofsvoorstellingen van de eerste orde die deel uitmaken van de elementaire religie. Dat is zo, omdat de goddelijke machten in religieuze verhalen optreden op de zelfde manier als in rituelen, namelijk in de vorm van personen die met mensen kunnen communiceren. In Tolkien-spiritualiteit zijn het uiteraard Tolkiens verhalen over Midden-aarde die de functie als gezaghebbende teksten innemen en de elementaire religie ondersteunt.

Elementaire religie vormt de kern van religieuze tradities, maar deze kern kan vervolgens het object worden van religieuze reflectie (*religious rationalisation*). Dit proces omvat de uitwerking van elementaire religie tot verklaringen en theorieën (reflexieve religie, of geloofsvoorstellingen van de tweede orde). Je zou ook simpelweg kunnen spreken van het ontwikkelen van ‘theologie’, maar dan in de zin van zowel onsystematische ‘volkstheologie’ als de systematische theologie van religieuze intellectuelen. Ik onderscheid drie aspecten van religieuze reflectie. Ten eerste worden geloofsvoorstellingen van de eerste orde blootgesteld aan wat je met een technisch term kan noemen *geloofstaxatie* (*ontology assessment*). Hiermee doel ik op het reflexieve proces waarmee een type en graad van ‘waarheid’ wordt toegeschreven aan bestaande geloofsvoorstellingen. Met andere woorden: dit proces geeft antwoord op de vraag ‘hoe waar zijn de geloofsvoorstellingen die tot uitdrukking komen de in religieuze rituelen van onze traditie?’ Reflexieve geloofsvoorstellingen kunnen de ‘waarachtigheidsclaims’ van de eersteordegeloofsvoorstellingen bevestigen, waarbij wordt bekrachtigd dat de geloofsvoorstellingen in kwestie verwijzen in de letterlijke zin. Zo kan een christen bijvoorbeeld op reflectieve wijze bevestigen dat hij of zij gelooft dat Jezus werkelijk is opgestaan van de doden zoals men in de liturgie van de kerkdienst belijdt. Het taxatieproces kan ook ertoe leiden dat de waarachtigheidsclaims van de eersteordevoorstellingen worden verzwakt. Dit zien we bijvoorbeeld bij christenen die niet

geloven dat Jezus goddelijk was, maar hem alleen zien als een buitengewoon mens, of die God herinterpreteren als een onpersoonlijke kracht. Het tweede aspect van religieuze reflectie gaat over de vraag hoe geloofsvoorstellingen kunnen worden gerechtvaardigd. Het gaat hier om antwoorden op de vraag waarom iemand in redelijkheid in de voorstellingen van de religieuze traditie zou geloven. //222// Ik maak onderscheid tussen twee rechtvaardigingsstrategieën (*justifications*). De ene strategie is legitimering, waarbij gelovigen verwijzen naar ervaringen, gezaghebbende bronnen etc. om de waarheid van hun geloofsvoorstellingen te bekrachtigen of te bewijzen. De andere strategie is relativering, waarbij voorstellingen worden beschermd door te stellen dat ze juist *niet* kunnen of hoeven te worden bewezen. Een voorbeeld van rechtvaardiging door relativering is de bewering dat geloofsvoorstellingen subjectief zijn en dat ze alleen ‘waar zijn voor mij’. Een ander voorbeeld is het idee dat religie een uitdrukking is van een niet-rationele denkwijze. De laatstgenoemde strategie treffen we bijvoorbeeld bij godsdienstfilosofen die stellen dat religie een eigen ‘taalspel’ is waarvan de waarheid (of onwaarheid) niet kan worden vastgesteld op grond van wetenschappelijke inzichten. Het derde en laatste aspect van religieuze reflectie is *geloofsuitwerking* (*belief elaboration*), dat wil zeggen het ontwikkelen en uitwerken van nieuwe geloofsvoorstellingen die de zin en doel van de rituele praktijk uitleggen, en die eventuele tegenstellingen binnen het geloofssysteem trachten te reduceren.

Geloofsdynamieken in Tolkien-spiritualiteit

Religieuze reflectie in Tolkien-spiritualiteit 1: Geloofstaxatie en rechtvaardiging

In het artikel “Metaphor or Invocation” stelt Martin Ramstedt dat er een ‘metaforische wending’ plaatsvindt in hedendaagse spiritualiteit (2007). Dit proces houdt volgens hem in dat letterlijk religieus geloof geleidelijk wordt vervangen door een metaforische vorm van geloven, en dat de categorieën spel en ritueel steeds moeilijker van elkaar te onderscheiden zijn (Ramstedt 2007, 1, 3). Op basis van veldwerk onder neopaganisten in Nederland stelt Ramstedt dat de metaforische wending juist binnen deze groep zeer ver is doorgevoerd, maar hij veronderstelt dat er sprake is van een immens veranderingsproces dat het hele religieuze veld betreft en al in de 18^e eeuw is begonnen.

Als Ramstedt gelijk heeft in zijn these van een metaforische wending in hedendaagse religie, zouden we verwachten dat deze trend nog sterker aanwezig zou zijn in Tolkien-spiritualiteit en andere *fiction-based religions*. Het ligt immers voor de hand dat het nog moeilijker is om letterlijk te geloven in religies die gebaseerd zijn op fictie dan in religies waarvan teksten beweren niet-fictief te zijn. Concreet zouden we twee dingen kunnen verwachten: (1) dat aanhangers van Tolkien-spiritualiteit niet letterlijk geloven in de valar en elfen, maar de werkelijkheidsstatus ervan afzwakken, bijvoorbeeld door ze te zien als

uitdrukkingen van Jungiaanse archetypen; en (2) dat //223// ze hun geloofsvoorstellingen rechtvaardigen door ze te relativeren, in plaats van te proberen de waarheid ervan te bewijzen.

Het tegenovergestelde is echter het geval. Veruit de meeste beoefenaars van Tolkien-spiritualiteit bevestigen het bestaan van de valar en elfen als individuele, spirituele wezens. Twee kernleden van Tië eldaliéva, bijvoorbeeld, beschrijven hun geloof in de valar als volgt:

[We] believe the Valar (reasonably analogous to Archangels) are literal entities, as Tolkien described them, who are the Powers underlying, and sustaining all life on Earth, or “Arda”. [We] believe the Valar deeply love, and are profoundly interested in both Elves, and humanity, and that they [...] are willing to befriend, teach, nurture, and even nourish human beings [...] Consequently, [we] believe that developing personal relationship with the Valar leads to insight, wisdom, and a right perspective on how to live as spiritual beings in the context of the Elven Path (De Cygne & Calantirniel 2016).

Hier is niets metaforisch aan. De geloofstaxatie van deze leden stelt vast dat de valar en elfen bestaan in de letterlijke zin. En dit is nog niet alles. De meeste beoefenaars van Tolkien-spiritualiteit maken tevens gebruik van legitimatie in plaats van relativering om hun geloof en ritueelpraktijk te rechtvaardigen. Ze verwijzen naar hun eigen ervaringen (en naar de ervaringen van andere groepsleden) om het bestaan van de valar te bewijzen en stellen ronduit dat de visioenen van de valar, die ze in visualiseringsrituelen hebben, alleen kunnen plaatsvinden omdat de valar echt bestaan en uit zichzelf contact zoeken met mensen. Ook Tolkien als persoon wordt ingezet om Tolkien-spiritualiteit te legitimeren. Hoewel Tolkien niet zelf aan valar-rituelen deed, kunnen aanhangers van Tolkien-spiritualiteit verwijzen naar brieven waarin hij zegt het gevoel te hebben dat een andere macht zich door hem openbaart. Zo schrijft Tolkien bijvoorbeeld over *In de ban van de ring* dat “parts seem (to me) rather revealed through me than by me” (1981, 189). In een andere brief stelt hij: “I have long ceased to *invent* [...] I wait till I seem to know what really happened. Or till it writes itself” (Tolkien 1981, 231; originele emfase). In een brief uit 1971 beschrijft Tolkien zichzelf als een “chosen instrument” (1981, 413), en het lijkt er hier op dat hij dacht door God te zijn gekozen om bepaalde eeuwige waarden tot uitdrukking te brengen in zijn boeken. De leden van bijvoorbeeld Ilsaluntë Valion zien deze passages uit Tolkiens brieven als tekens dat Tolkien contact had met een spirituele wereld. Ze zien zijn verhalen als uitdrukkingen van zijn spirituele ervaringen met deze andere wereld en proberen in hun eigen rituelen contact te leggen met diezelfde wereld. //224// Voor deze leden, en voor veel andere aanhangers van Tolkien-spiritualiteit, wordt Tolkien dus een spirituele rolmodel. In het Tribunal of the Sidhe gaat dit nog veel verder. Lady Danu heeft mij verteld dat haar groep, door middel van magisch onderzoek, heeft vastgesteld dat Tolkien “was a Bard of the Kin Folk [de *Changelings*]. Tolkien was/is a changeling himself. [...] He is known to the people [de

Changelings] as Tymmedyn Green, a Lord of the elemental North”. Het idee is dat Tolkien koos om te incarneren als mens om met *In de ban van de ring* en *De Silmarillion* de geschiedenis van de *Changelings*, ‘zijn’ volk, te beschrijven in mythische vorm. Het Tribunal of the Sidhe creëert hier een hagiografie rond Tolkien en schrijft hem bovennatuurlijke krachten, wijsheid en doeleinden toe.

We kunnen concluderen dat de aanhangers van Tolkien-spiritualiteit hun geloofsvoorstellingen taxeren en rechtvaardigen op dezelfde manier als leden van andere nieuwe religieuze bewegingen. Ondanks het feit dat hun spiritualiteit gebaseerd is op fictie, geven ze in hun proces van geloofstaxatie de voorkeur aan bevestiging boven verzwakking, en in hun proces van rechtvaardiging de voorkeur aan legitimering boven relativering. Tolkien-spiritualiteit biedt dus geen steun voor Ramstedts these van een metaforische wending in hedendaagse religie. Wel lijkt een andere wending zich voor te doen. De meesten van mijn informanten geloven letterlijk in de valar (en in Eru en de elfen), maar alleen een gemarginaliseerde minderheid gelooft dat Tolkiens verhalen de min of meer nauwgezette geschiedenis weergeven van onze aarde. Je zou kunnen zeggen dat de meeste aanhangers van Tolkien-spiritualiteit een kosmologische benadering van hun gezaghebbende verhalen erop na houden, in plaats van een historische benadering. Met andere woorden: ze geloven dat Tolkiens verhaal verwijst naar werkelijk bestaande spirituele wezens die verblijven in een spirituele wereld, maar ze geloven niet dat het verhaal verwijst naar historische gebeurtenissen. Tolkien-spiritualiteit, en überhaupt de opkomst van *fiction-based religion*, zou dus een uitdrukking kunnen zijn, niet van een metaforische, maar wel van een ‘dehistoriserende wending’ in hedendaagse religie. Hiermee bedoel ik een wending van een historische naar een kosmologische manier van geloven. Verder bewijs van zo’n wending vinden we onder christenen die niet langer geloven in de Ark van Noach, maar wel geloven in God en in de waarde van Jezus’ leer. We zien dus dat kosmologisch geloof kan worden ondersteunt door zowel spirituele fictie (zoals *In de ban van de ring*) als door religieuze verhalen die zelf beweren historisch te zijn (zoals veel verhalen uit de Bijbel). Alleen religieuze verhalen (maar niet spirituele fictie alleen) kunnen tevens historisch //225// geloof ondersteunen, maar dit soort geloof wordt om andere redenen steeds moeilijker te handhaven in een moderne samenleving. Omdat fictie alleen de kosmologische manier van geloven kan ondersteunen, bestonden er geen *fiction-based religions* zolang historisch geloof de norm was. De opkomst van *fiction-based religions* sinds de jaren ’60 zou je dus kunnen zien als een uitvloeisel van de wending van historisch naar kosmologisch geloof die zich juist in de loop van de laatste 50 jaar sterk heeft doorgezet.

Religieuze reflectie in Tolkien-spiritualiteit 2: Patronen in de geloofsuitwerking

Tolkiens literaire mythologie heeft binnen Tolkien-spiritualiteit status als gezaghebbende teksten, maar net als in alle andere religies wijken de reflexieve geloofsvoorstellingen van de aanhangers af van de precieze inhoud van deze kernteksten. Dit betekent echter niet dat de afwijkingen in de theologie ten opzichte van de gezaghebbende teksten arbitrair zijn. Binnen Tolkien-spiritualiteit zorgen drie principes voor een patroon in de geloofsuitwerking:

- (1) leden proberen divergenties te reduceren tussen de gezaghebbende teksten (hier: Tolkiens literaire mythologie) en de elementaire religie van het geloofssysteem;
- (2) leden proberen divergenties te reduceren tussen de gezaghebbende teksten van het geloofssysteem en geloofsvoorstellingen uit significante, andere geloofssystemen; en
- (3) leden proberen een balans te vinden tussen fabelachtigheid (*fabulousness*) en plausibiliteit in de nieuwe geloofsvoorstellingen die vanuit de eigen traditie worden uitgewerkt.

Deze drie principes kunnen worden geïllustreerd aan de hand van de geloofsvoorstellingen van de tweede orde die aanhangers van Tolkien-spiritualiteit hebben ontwikkeld over de valar, Eru en de elfen.

Alle groepen die aan valar-rituelen doen hebben geloofsvoorstellingen van de tweede orde uitgewerkt die een oplossing zoeken voor de cognitieve frictie tussen de beschrijving van de valar in Tolkiens verhalen enerzijds en de ervaringen die de leden hebben met de valar in hun eigen rituelen anderzijds. In Tolkiens verhalen zijn de valar een collectief van demiurgen, spirituele wezens geschapen voor de schepping van de wereld, onsterfelijk en ontzettend machtig. In een typisch valar-ritueel, daarentegen, zijn de valar spirituele gidsen die levensadvies verlenen aan de deelnemers. Toen ik in 2009 een ritueel meemaakte via Skype met Calantirniel en Llefyn van Tië eldaliéva benadrukte Calantirniel dat de leden van haar groep de valar niet //226// aanbidden of vereren, maar “hang out with them”. Deze uitspraak past bij de praktijk, maar roept theologische vragen op. Waarom zouden de magnifieke valar willen omgaan met een groep gewone mensen? En waarom alleen met een handvol? Aanhangers van Tolkien-spiritualiteit hebben hiervoor drie verklaringen ontwikkeld en zij vinden steun voor de verklaringen in Tolkiens teksten door deze selectief te lezen. Ten eerste wordt benadrukt dat de valar geen goden zijn, maar engelachtige wezens. Dit is belangrijk, want als de valar engelen – letterlijk ‘boodschappers’ – van Eru zijn, ligt het meer voor de hand dat ze contact zoeken met mensen, dan wanneer hun goddelijkheid zou worden benadrukt. De beoefenaars van Tolkien-religie wijken hier af van de typische beschrijving van de valar in Tolkiens verhalen als “gods”, maar volgen Tolkien zelf, die in een appendix tot *In de ban van de ring* de valar beschrijft als “angelic beings”. Ten tweede wordt gesteld dat de valar thuishoren in een spirituele wereld – “the astral plane”, “Faery” of “the

Imaginal Realm” – en dat men met ze kan communiceren door contact te leggen met deze wereld. Deze verklaring ontnemt de valar de status die ze in Tolkiens kosmologie hebben als demiurgen en regenten van de materiële wereld, maar leunt enigszins op het motief in *De Silmarillion* dat de thuiswereld van de valar, *The Blessed Realm*, geleidelijk wordt losgemaakt van Midden-aarde, de fysieke wereld, in het loop van het verhaal. De derde geloofsuitwerking dient te verklaren waarom de valar, als ze echt zo machtig zijn en de mensheid trachten te helpen, zich alleen openbaren voor een handvol aanhangers van Tolkien-spiritualiteit. De verklaring is dat de valar *wel* communiceren met mensen buiten het spirituele Tolkien-milieu. Alleen doen ze dit in de gedaantes als goden en godinnen van andere mythologieën. Het idee is dat Tolkiens valar en de goden van andere pantheons dezelfde zijn; en misschien zelfs dat Tolkiens valar de ‘archetypen’ zijn die zich op verschillende manieren manifesteren in de religies van de wereld, maar die alleen door Tolkien zijn beschreven zoals ze ‘echt’ zijn. Ook dit standpunt vindt steun in Tolkiens verhalen, meest uitgesproken in *The Lost Tales*, het eerste deel van *History of Middle-earth*, waarin de elf Lindo verklaart dat “concerning [the Valar] Men tell many strange and garbled tales that are far from the truth, and many strange names they call them that you will not hear here” (Tolkien 1983, 45; zie ook Tolkien 1977, 15).

De meeste aanhangers van Tolkien-spiritualiteit hebben een achtergrond als neopaganisten, spirituele zoekers of metafysische christenen, en ze blijven gewoonlijk hun Tolkien-spiritualiteit combineren met engagement in andere religieuze groepen. Dit kan zorgen voor cognitieve frictie tussen hun geloof, enerzijds, in de gezaghebbende karakter van Tolkiens verhalen, en de reflexieve geloofsvoorstellingen, anderzijds, die ze meebrengen uit andere, //227// voor hen significante, geloofssystemen. Voor veel beoefenaars van Tolkien-spiritualiteit wringt voornamelijk Tolkiens beschrijving van de oppergod Eru met hun persoonlijke theologie. In Tolkiens verhalen is Eru Ilúvatar een mannelijke, theïstische godheid, die buiten de geschapen wereld resideert. De persoonlijke theologie die aanhangers van Tolkien-spiritualiteit met zich mee brengen, daarentegen, concipieert het goddelijke in holistische, pantheïstische termen. In de officiële rituelen van Tië eldaliéva wordt Ilúvatar daarom niet aangeropen als persoon, maar bevestigen de deelnemers op een bepaald moment hun gevoel ‘een’ te zijn met Ilúvatar. Nathan Elwin, de oprichter van Ilsaluntë Valion, heeft geprobeerd de spanning tussen Tolkiens patriarchale dualisme en de holistische neigingen van de leden op te lossen door de groep als panentheïstisch te benoemen.¹⁶ Tot grote tevredenheid van de overige leden legt hij uit dat Eru Ilúvatar *en* buiten Eä (de Wereld) bestaat, zoals Tolkien zegt, *en* Eä zelf is, zoals het holistische wereldbeeld van de leden dicteert. Elwin ondersteunt dit standpunt met een verwijzing naar *De Silmarillion* waarin Eru de wereld schept door zijn creatieve kracht, de ‘Secret Fire’ of ‘Flame Imperishable’, naar ‘the Void’ te zenden (Tolkien 1977, 9, 15). Tolkien heeft echter nooit zijn narratieve theologie als panentheïsme omschreven, maar zag haar waarschijnlijk eerder als een

weerspiegeling van Gods alomtegenwoordigheid waar hij zelf in geloofde. Andere aanhangers van Tolkien-spiritualiteit verzetten zich tegen Tolkiens patriarchale theologie door te stellen dat er naast de mannelijke godheid Ilúvatar ook een vrouwelijke godheid bestaat die even machtig en belangrijk is. Ze speculeren dat Tolkien misschien deze godin niet noemde in zijn verhalen om zichzelf te beschermen tegen potentiële kritiek uit christelijke hoek.

Geloofsuitwerking komt niet alleen voort uit pogingen om cognitieve frictie te reduceren, maar kan ook simpelweg tot doel hebben de elementaire religie nader uit te leggen. We zien dit bijvoorbeeld in de elfenbeweging waar het kernidee – dat mensen elfen kunnen zijn – op verschillende manieren wordt getaxeerd en uitgewerkt. De uitgewerkte verklaringen van het ‘elfzijn’ vallen in drie hoofdcategorieën. De eerste, culturele, verklaring stelt dat zelfgeïdentificeerde elfen niet *echt* elfen zijn, maar slechts de cultuur en religie voortzetten van de voorchristelijke volkeren, voornamelijk de Pikten, naar wie de folkloristische verhalen over de elfen ‘eigenlijk’ verwijzen. De tweede, spirituele, verklaring stelt dat de zelfgeïdentificeerde elfen lichamelijk gezien mensen zijn, maar dat ze een elfenziel bezitten. De derde, genetische, verklaring stelt op zijn beurt dat een deel van de erfelijkheidsmateriaal van de zelfgeïdentificeerde elfen afkomstig is van elfenvoorouders. Van deze drie verklaringen, die in de ‘elfologie’ van de elfenbeweging uiteraard verder worden //228// uitgewerkt, komt de spirituele verklaring veruit het vaakst voor. Ik denk dat het komt doordat de spirituele verklaring van het elfzijn de beste balans vindt tussen fabelachtigheid (*fabulousness*) en plausibiliteit. De culturele verklaring is het meest plausibel, maar weinig fabelachtig. De genetische verklaring is daarentegen zeer fabelachtig – alleen bij deze verklaring wordt verondersteld dat elfen fysiek hebben rondgelopen op onze aarde in het verleden – maar hij is daarom ook weinig plausibel. De spirituele verklaring vindt een balans tussen fabelachtigheid (we zijn *echt* elfen) en plausibiliteit (maar het elfzijn heeft een spiritueel karakter en kan niet worden getoetst door wetenschappelijke methodes). Ook wanneer we kijken naar meer geëlaboreerde verklaringen van het elfzijn zien we dat de verklaringen convergeren naar een balans tussen fabelachtigheid en plausibiliteit. Uiteraard is de ene verklaring fabelachtiger dan de andere, maar verklaringen die fabelachtigheid óf plausibiliteit benadrukken worden altijd tevens aangetrokken door de tegenovergestelde pool. Individuen die beweren de nazaat te zijn van elfen uit een andere sterrenstelsel die Atlantis lieten verrijzen (fabelachtigheid), beweren niet hun krachten te hebben geërfd (plausibiliteit). En individuen die slechts beweren de inheemse religie van de mensen die per abuis als elfen werden neergezet in de folklore (plausibiliteit), zeggen wel dat deze stammen magische krachten bezaten waarvan ze zelf iets hebben overgehouden (fabelachtigheid). In alle gevallen worden beweringen die te ongeloofwaardig zijn voor de hedendaagse, materiële wereld geprojecteerd, of in *ruimte* (naar een andere plan, naar een andere sterrenstelsel, of naar het onbewuste) of in *tijd* (naar een mythische protologie of eschatologie). Terwijl alle zelfgeïdentificeerde elfen ontkennen de

magische krachten en bijna-onsterfelijkheid van Tolkiens Quendi te bezitten, stellen ze dat elfen van die statuur bestaan in een andere sterrenstelsel of op een andere plan, of dat ze bestonden op onze aarde in het verleden en/of willen komen te bestaan in de (nabije) toekomst.

Conclusie en implicaties

In dit artikel heb ik een model gepresenteerd waarmee je geloofsdynamieken in religieuze tradities kan analyseren. Door het model toe te passen op Tolkien-spiritualiteit heb ik een aantal patronen kunnen ontdekken in het proces van religieuze reflectie binnen deze *fiction-based religion*. Ik heb laten zien dat beoefenaars van Tolkien-spiritualiteit letterlijk geloven in het bestaan van Eru, de valar en de elfen, en dat ze hun geloof rechtvaardigen door de waarachtigheid ervan te proberen te bewijzen. De processen van religieuze //229// reflectie in Tolkien-spiritualiteit bieden dus geen steun voor Martin Ramstedts these dat een metaphorische wending plaatsvindt in hedendaagse religie. Wel is het opmerkelijk dat aanhangers van Tolkien-spiritualiteit een kosmologische en niet-historische vorm van geloven erop na houden: ze geloven dat de bovennatuurlijke wezens uit Tolkiens kosmologie bestaan in een spirituele wereld, maar geloven niet of nauwelijks dat Tolkiens verhalen kunnen worden gelezen als geschiedschrijving van de aarde. De kosmologische geloofsmodus van Tolkien-spiritualiteit kunnen we misschien zien als een uitdrukking van een beredere ‘dehistoriserende’ wending in hedendaagse religie.

Verder heb ik drie principes geïdentificeerd in het proces van geloofsuitwerking in Tolkien-spiritualiteit. Ten eerste proberen leden divergenties te reduceren tussen Tolkiens literaire mythologie en de elementaire religie van Tolkien-spiritualiteit. Om te verklaren hoe Tolkiens beschrijving van de valar als machtige goden waar kan zijn terwijl slechts een handvol mensen de valar vereren als zodanig, is bijvoorbeeld het idee ontwikkeld dat de valar ‘archetypen’ zijn die zich in allerlei goddelijke verschijningsvormen openbaren aan mensen in verschillende culturen. Ten tweede proberen leden divergenties te reduceren tussen Tolkiens literaire mythologie en geloofsvoorstellingen uit significante, andere geloofssystemen. Dit heeft geleid tot de ideeën dat Eru panentheïstisch is of dat hij een gelijkwaardige vrouw moet hebben, want zo kan Tolkiens patriarchale theïsme worden verenigd met het holistische wereldbeeld van de leden. Ten derde zoeken leden een balans tussen fabelachtigheid en plausibiliteit in de nieuwe geloofsvoorstellingen die ze vanuit de eigen traditie uitgewerken. Zo zien we bijvoorbeeld dat de leden van de elfenbeweging massaal kiezen voor de spirituele verklaring van het elfzijn, omdat deze verklaring een goede balans tussen – of de grootste som van – fabelachtigheid en plausibiliteit biedt.

De vraag is nu in hoeverre mijn model kan worden toegepast om ook de geloofssystemen van andere, minder marginale, religieuze bewegingen te analyseren. Dit is uiteraard een empirische

vraag. Het feit dat het nauwelijks een rol speelt bij het proces van religieuze reflectie in Tolkien-spiritualiteit dat er sprake is van een *fiction-based religion*, maakt het wel aannemelijk dat religieuze reflectie in andere geloofssystemen op een vergelijkbare manier als in Tolkien-spiritualiteit. Ik vermoed dat het model in ieder geval geschikt is om de geloofsdynamieken te analyseren van andere kleine ‘open source’ religies zonder geïnstitutionaliseerd leiderschap (*‘cults’*). Misschien werkt het wel voor alle geloofssystemen, ongeacht grootte en mate van institutionalisering. Als dat laatste het geval is, heeft het vergaande implicaties. Het opent een heel nieuw onderzoeksveld dat gericht is op de reflectieprocessen //230// waardoor reflexieve religie tot stand komt. De enige methode om dit soort processen te onderzoeken is veldwerk; met vragenlijsten en interviews kunnen we niet de data verzamelen die we nodig hebben. Op theoretisch vlak kunnen we vooruit door samen te werken met cognitieve semiotici die ons theoretische gereedschappen kunnen bieden om de processen van het geloven preciezer te analyseren.

Noten

¹ De auteur bedankt Mattias Brand, William Arfman, Elpine de Boer, Ab de Jong en Corey Williams voor hun waardevolle commentaar op een eerdere versie van dit manuscript.

² Wikipedia, art. “List of best-selling books”. [Bezocht 20 mei 2015]. Tolkiens *De Hobbit, of Daarheen en Weer Terug* (Engels: *The Hobbit, or There and Back Again*; 1937), staat met ca. 141 miljoen verkochte exemplaren vierde op de lijst.

³ *De Drentse waterman* verscheen tussen 1973 en 1981 en had in 1979 een oplage van 6.500 (Moerland & van Otterloo 1996, 693).

⁴ Geïnspireerd door Dorrit Cohn (1999) definieer ik fictie als ‘literaire verhalen waarvan de auteur niet de intentie had om te verwijzen naar gebeurtenissen die werkelijk hebben plaatsgevonden’. Met andere woorden: fictie verwijst niet naar de werkelijkheid, maar schept zijn eigen wereld. In Davidsen (2013) bespreek ik het begrip *fiction-based religion* in detail en geef ik een aantal voorbeelden van andere *fiction-based religions*. Zie ook Cusack (2010) en de artikelen in Possamai (2012).

⁵ In het Engels spreek ik, in navolging van Max Weber (cf. Goldstein 2009) en Tanya M. Luhmann (1989, vn. hfdst. 20), over ‘*religious rationalisation*’. Hiermee bedoel ik het proces waardoor religieuze voorstellingen worden uitgewerkt en gesystematiseerd. In het Nederlands is echter de term religieuze rationalisering niet gangbaar. Omdat de term rationalisation/rationalisering zowel in het Engels als in het Nederlands de ongelukkige bijklank heeft van ‘zichzelf voor de gek houden’ vertaal ik in dit artikel de term *religious rationalisation* naar religieuze reflectie. Religieuze reflectie is geen perfecte term voor het proces dat ik wil beschrijven, maar geeft tenminste het neutrale perspectief weer dat ik beoog.

⁶ In mijn proefschrift onderzoek ik ook waarom Tolkiens verhalen überhaupt bruikbaar zijn als gezaghebbende teksten voor religieuze bewegingen. Ik stel dat Tolkiens verhalen, en sommige andere maar niet alle fictieteksten, kunnen fungeren als religieuze grondteksten omdat ze bepaalde motieven en

structuren bevatten, die ook kenmerkend zijn voor religieuze verhalen. Ik bespreek deze ‘religieuze affordances’, waaronder het voorkomen van bovennatuurlijke wezens en de thematisering van de waarachtigheid van de tekst, in Davidsen (2016b).

⁷ Er zijn veel andere boeken verschenen die als dat van Uyldert een Jungiaanse analyse maakt van *In de ban van de ring*. In het Nederlands is laatst in 2008 een vergelijkbaar boek op de markt gebracht door Karen M. Hamaker-Zondag met de titel *Psychische groei en individuatiesymboliek in Tolkiens “In de ban van de ring”*. Waar Uyldert Tolkiens boeken analyseert, baseert Hamaker-Zondag echter haar analyses op Peter Jacksons verfilming van *In de ban van de ring*.

⁸ Valië is de naam voor een vrouwelijke vala.

⁹ Het Tribunal of the Sidhe bestaat uit een aantal lokale kringen (*circles*). Voor mijn promotieonderzoek heb ik Lady Danu geïnterviewd, de leidster van de Circle of the //231// Coyote. De Facebook-pagina van deze kring kan worden bezocht hier: <https://www.facebook.com/pages/The-Circle-of-Coyote/115248658487280>. [Bezocht 15 april 2015].

¹⁰ De homepage van de Silver Elves kan worden bezocht op <http://silverelves.angelfire.com/>. [Bezocht 15 april 2015]. De Silver Elves hebben meer dan twintig boeken over elfenspiritualiteit gepubliceerd via de zelfpublicatieservice CreateSpace, waaronder drie boekdelen met hun liefdesbrieven.

¹¹ Een voorbeeld van een Middenaarde-paganistische groep is Middle Earth Pagans. Het nu inactieve forum van de groep kan worden bezocht hier: <http://mepagans.proboards.com/>. [Bezocht 15 april].

¹² Tië eldaliévas homepage kan worden bezocht op <https://elvenspirituality.wordpress.com/>. [Bezocht 15 april 2015]. Het forum van Ilsaluntë Valion is gevestigd op deze pagina: <http://westofwest.org>. [Bezocht 15 april 2015].

¹³ Behalve op *In de ban van de ring* en *De Silmarillion* baseren leden van Tië eldaliéva en (vooral) Ilsaluntë Valion zich op *History of Middle-earth*, twaalf dikke banden die door Christopher Tolkien zijn uitgegeven tussen 1983 en 1996. *History of Middle-earth* bevat drie groepen teksten: (1) vroege versies van de verhalen uit *In de ban van de ring* en *De Silmarillion*, die door de leden worden beschouwd als dichters zijnde bij Tolkiens oorspronkelijk visie (of visioen); (2) niet-narratief materiaal over Tolkiens wereld, bijvoorbeeld over de cultuur en talen van de elfen en de valar; en (3) twee onafgeronde ‘tijdreisverhalen’, *The Lost Road* en *The Notion Club Papers*, waarin een groep wetenschappers in een staat van trance de gebeurtenissen van *In de ban van de ring* en *De Silmarillion* herbeleven. De tijdreisverhalen zijn opmerkelijk omdat ze Midden-aarde afschilderen als het oude verleden van onze wereld, en omdat hun sterk autobiografische karakter de indruk kan wekken dat Tolkien zelf geloofde dat iemand gebeurtenissen kan herbeleven die zijn voorouders hebben meegemaakt. *The History of Middle-earth* is niet in het Nederlands vertaald.

¹⁴ Voor mijn promotieonderzoek heb ik mij gericht op Engelstalige Tolkien-spiritualiteit, maar recent ben ik erachter gekomen dat er ook in Rusland en Oekraïne groepen bestaan die een eigen vorm van Tolkien-spiritualiteit hebben ontwikkeld. Deze groepen baseren zich op *De Silmarillion* en *The History of Middle-earth*, maar vereren niet de valar. Daarentegen geloven ze zelf geïncarneerde elfen te zijn en leggen ze in hun rituelen contact met elfenmeesters uit de verhalen, aan wie ze trouw beloven en van wie ze boodschappen door krijgen over hoe ze als elfen moeten leven. Ik heb deze informatie van Kateryna Zorya die werkt aan een artikel over Tolkien-spiritualiteit in de voormalige Sovjet-Unie. Zorya is Oekraïense en is bezig met de onderzoeksmaster westerse esoterie aan de UvA.

¹⁵ Voor een analyse van de rituelen in Tië eldaliéva en Ilsaluntë Valion, zie Davidsen (2016a).

¹⁶ Nathan Elwin is een pseudoniem.

Literatuurlijst

Gedrukte bronnen

Adler, M. (1986),

Drawing Down the Moon: Witches, Druids, Goddess-Worshippers, and Other Pagans in America Today, revised and expanded edition, London: Penguin (Eerste uitgave 1979).

Cohn, D. (1999),

The Distinction of Fiction, Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.

Cusack, C.M. (2010),

Invented Religions: Imagination, Fiction and Faith, Farnham, UK & Burlington, VT: Ashgate.

Cygne, Rev. M.A. de & Calantirniel (2016; in druk),

Tië eldaliéva, in: Cusack, C.M. & P. Kosnáč (red.), *Fiction, Invention, and Hyper-reality: From Popular Culture to Religion*, Farnham: Ashgate.

Davidsen, M.A. (2012),

The Spiritual Milieu Based on J.R.R. Tolkien's Literary Mythology, in: Possamai, Adam (red.), *Handbook of Hyper-real Religions*, Leiden & Boston: Brill, 185-204.

Davidsen, M.A. (2013),

Fiction-based religion: Conceptualising a new category against history-based religion and fandom, in: *Religion and Culture: An Interdisciplinary Journal*, 14 (4), 378-395.

Davidsen, M.A. (2014),

The Spiritual Tolkien Milieu: A Study of Fiction-based Religion, proefschrift, Universiteit Leiden. (Een monografie gebaseerd op het proefschrift verschijnt in 2017 bij De Gruyter onder de titel *Tolkien Spirituality: Constructing Belief and Tradition in Fiction-based Religion*).

Davidsen, M.A. (2016a; in druk),

The Elven Path and the Silver Ship of the Valar: Two Spiritual Groups Based on J. R. R. Tolkien's Legendarium, in: Cusack, C.M. & P. Kosnáč (red.), *Fiction, Invention, and Hyper-reality: From Popular Culture to Religion*, Farnham: Ashgate.

Davidsen, M.A. (2016b; in voorbereiding)

The Religious Affordances of Supernatural Fiction: How Supernatural Fiction Persuades, voor themanummer 'Religion and Fiction', *Religion*.

De Drentse waterman: Kommunikatieblad voor alternatieve levenswijzen 1 (1973), De Hobbitstee.

Ellwood, R.S. (2002),

Frodo's Quest: Living the Myth in The Lord of the Rings, Wheaton, IL: Quest Books: The Theosophical Publishing House.

Festinger, Leon (1957),

-
- A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford: Stanford University Press.
- //233// Geertz, C. (1966),
Religion as a Cultural System, in: Banton, Michael (red.), *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, London: Tavistock Publications, 1-46.
- Goldstein, W.S. (2009),
Patterns of Secularization and Religious Rationalization in Emile Durkheim and Max Weber, in: *Implicit Religion*, 12 (2), 135-163.
- Hamaker-Zondag, K.M. (2008),
Psychische groei en individuatiesymboliek in Tolkiens "In de ban van de ring", Amstelveen: BF Uitgeverij.
- Harvey, G. (2007),
Listening People, Speaking Earth: Contemporary Paganism, second edition, corrected and expanded, London: Hurst and Co (Eerste editie 1997).
- Hinckle, W. (1967),
The Social History of the Hippies, in: *Ramparts*, 5 (9), (March 1967), 5-26.
- Kerry, P.E. (red.) (2011),
The Ring and the Cross: Christianity and The Lord of the Rings, Lanham, MD: Fairleigh Dickinson University Press.
- Kloet, J. de & G. Kuipers (2007),
Spirituality and Fan Culture around the *Lord of the Rings* Trilogy, in: *Fabula*, 48 (3), 300-319.
- Laycock, J. (2012),
"We Are Spirits of Another Sort": Ontological Rebellion and Religious Dimensions, in: *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 15 (3), 65-90.
- Luhrmann, T.M. (1989),
Persuasions of the Witch's Craft: Ritual Magic in Contemporary England, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Meijering, L., B. van Hoven & P. Huigen (2007),
Constructing Ruralities: The Case of the Hobbitstee, Netherlands, in: *Journal of Rural Studies*, 23, 357-366.
- Moerland, M. & A.H. van Otterloo (1996),
New Age: tegencultuur, paracultuur of kerncultuur?, in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 22 (4), 682-710.
- Possamai, A., (red.) (2012),
Handbook of Hyper-real Religions, Leiden & Boston: Brill.
- Ramstedt, M. (2007),

Metaphor or Invocation? The Convergence between Modern Paganism and Fantasy Fiction, in: *Journal of Ritual Studies*, 21 (1), 1-15.

//234// Rappaport, R.A. (1999),

Ritual and Religion in the Making of Humanity, Cambridge: Cambridge University Press.

Ratliff, W.E. & C.G. Flinn (1968),

The Hobbit and the Hippie, in: *Modern Age*, 12 (Spring), 142-146. Toegankelijk bij http://www.mmissi.org/ma/12_02/ratliff.pdf. [Bezocht 15 april 2015].

Rosenberg, R. van (1992),

Hobbits in Holland: Leven en Werk van J.R.R. Tolkien (1892-1973), Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.

Tolkien, J.R.R. (1937),

The Hobbit or There and Back Again, London: George Allen & Unwin.

Tolkien, J.R.R. (1954-55),

The Lord of the Rings, London: George Allen & Unwin (Bestaand uit *The Fellowship of the Ring* (1954), *The Two Towers* (1954) en *The Return of the King* (1955)).

Tolkien, J.R.R. (1977),

The Silmarillion, (Christopher Tolkien, red.), London: George Allen & Unwin.

Tolkien, J.R.R. (1981),

The Letters of J.R.R. Tolkien, Humphrey Carpenter (red.), London: George Allen & Unwin.

Tolkien, J.R.R. (1983),

The Book of Lost Tales, Part One, The History of Middle-earth 1, Christopher Tolkien (red.), London: George Allen & Unwin.

Uyldert, Mellie (1974),

Symboliek van Tolkiens In de Ban van de Ring, Deventer: Uitgeverij Ankh-Hermes.

Walmsley, N. (1984),

Tolkien and the '60s, in: Giddings, Robert (red.), *J.R.R. Tolkien, This Far Land*, London: Vision & Totowa, NJ: Barnes and Noble, 73-85.

Internet-sites

Ilsaluntë Valion: <http://westofwest.org>

List of best-selling books, Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_best-selling_books

Middle Earth Pagans: <http://mepagans.proboards.com/>

Silver Elves: <http://silverelves.angelfire.com>

Tië eldaliéva: <https://elvenspirituality.wordpress.com>

Tribunal of the Sidhe: <https://www.facebook.com/pages/The-Circle-of-Coyote/115248658487280>